

DIGITAL TRANSPARENCY, PUBLIC CONTROL, AND THE INTEGRATION OF LEGAL CULTURE AS AN INSTITUTIONAL BASIS FOR PREVENTING CORRUPTION VICTIMIZATION OF THE POPULATION

Khursanov Arabjon Muzaffar ugli

Master's Student in Anti-Corruption and Compliance Control,
 Faculty of Interdisciplinary Legal Studies, Tashkent State University of Law
arabjonxursanov570@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20454621>

The Necessity of Proactive and Victimological Approaches in Combating Corruption

RAQAMLI SHAFFOFLIK, JAMOATCHILIK NAZORATI VA HUQUQIY MADANIYAT INTEGRATSIYASI AHOLINING KORRUPSION VIKTIMLASHUVINI OLDINI OLISHNING INSTITUTSIONAL ASOSI SIFATIDA

Xursanov Arabjon Muzaffar o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti Huquqni sohalararo o'rganish
 fakulteti Korruptsiyaga qarshi kurashish va komplayens nazorat
 mutaxassisligi magistranti arabjonxursanov570@gmail.com

Kirish: Korruptsiyaga Qarshi Kurashishda Proaktiv va Viktimologik Yondashuvlarning Zaruriyati

Zamonaviy huquqshunoslik, davlat boshqaruvi va kriminologiya fanlari kesishmasida korruptsiyaga qarshi kurashishning an'anaviy reaktiv usullaridan (ya'ni jinoyat sodir etilgandan so'ng jinoiy ta'qib va jazolash) proaktiv, ya'ni huquqbuzarlikning o'zagi va sabablarini bartaraf etishga qaratilgan profilaktik yondashuvlarga o'tish global tendensiyaga aylangan. Ushbu transformatsiya jarayonida "aholining viktimlashuvi" (jinoyat qurboniga aylanishi) masalasi jinoyatchilikning oldini olish strategiyalarining eng markaziy, murakkab va ayni paytda eng kam o'rganilgan muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda jinoyatchilikka qarshi kurash, xususan, korruptsiyani ildizi bilan yo'q qilish davlat siyosatining ustuvor va mutlaq yo'nalishlaridan biriga aylanib, bu borada tizimli, institutsional va keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jahon iqtisodiyotiga nazar tashlasak, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) hisob-kitoblariga ko'ra, korruptsiya, poraxo'rlik, davlat mablag'larini o'zlashtirish va soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash kabi moliyaviy-iqtisodiy jinoyatlar rivojlanayotgan mamlakatlarga har yili taxminan 1,26 trillion AQSh dollari miqdorida bevosita va bilvosita zarar keltiradi.¹ Ushbu ulkan va halokatli global tahdid fonida O'zbekistonda 2016-yildan boshlab korruptsiyaga qarshi kurashish bo'yicha tizimli islohotlar kompleksi amalga oshirildi; jumladan, maxsus vakolatli organ hisoblangan Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi, aholiga davlat xizmatlari ko'rsatish tartib-qoidalari soddalashtirildi, byurokratik to'siqlar olib tashlandi va davlat xaridlari kabi o'ta nozik sohalar to'liq raqamlashtirildi.

Biroq, har qanday davlatning huquqiy arxitekturasini va qonunchilik bazasining mavjudligi, u qanchalik mukammal bo'lmasin, amaliyotda korruptsiyaning to'liq bartaraf etilishini avtomatik tarzda ta'minlab bera olmaydi. Tahlillar va huquqni qo'llash amaliyoti shuni yaqqol ko'rsatadiki, amaliyotda mansabdor shaxslarning korruptsiya bilan bog'liq jinoyatlarni sodir etish holatlari va fuqarolarning byurokratik apparat qurboniga aylanishi hamon dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Olingan statistik

ma'lumotlarga muvofiq, O'zbekistonda 2017–2019-yillar davomida jami 6127 nafar mansabdor shaxsning pora olish va mansab vakolatlarini suiste'mol qilish bilan bog'liq jinoyat javobgarlik masalasi hal qilingan. Faqatgina 2019-yilning dastlabki olti oyida jami 661 nafar turli toifadagi (respublika, viloyat va tuman miqyosidagi) mansabdor shaxslarga nisbatan korrupsiya bilan bog'liq 590 ta jinoyat ishi qo'zg'atilgan bo'lib, huquqbuzarliklarning salmoqli qismi aynan aholi kundalik ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan tibbiyot, ta'lim, davlat xizmatlarini ko'rsatish, xususan, tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga litsenziya va ruxsatnomalar berish sohalariga to'g'ri kelgan. Ushbu achinarli qonuniyat korrupsiyaviy jinoyatlarning qurbonlari asosan oddiy fuqarolar, kichik biznes vakillari va ehtiyojmand qatlamlar ekanligini isbotlaydi.

Shu sababli, mazkur tadqiqot doirasida korrupsiyaviy jinoyatlarning viktimologik profilaktikasi masalasi alohida qismlarga – aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jinoyatlar haqida xabar berish (whistleblowing) psixologiyasini o'rganish, raqamli axborot tizimlarining himoya funksiyalari hamda jamoatchilik nazorati mexanizmlariga bo'linib, fundamental tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv jinoyatchilikning "latent" (yashirin) qatlamini yuzaga chiqarish, fuqarolarning ma'muriy organlar oldidagi zaifligini kamaytirish hamda korrupsiyani qabul qilib bo'lmaslik madaniyatini jamiyatning har bir hujayrasiga singdirish yo'llarini ochib beradi.

Korrupsion Viktimlashuvning Falsafiy va Yuridik Konteksti: "Yangi O'zbekiston" Paradigmasi

Jinoyat qurbonlariga bag'ishlangan fan sifatida viktimologiya an'anaviy ravishda zo'ravonlik, qotillik, talonchilik kabi to'g'ridan-to'g'ri jismoniy yoki mulkiy tajovuzlar jabrlanuvchilarini o'rganishga ixtisoslashgan. Ammo korrupsion jinoyatlarda jabrlanuvchi – qurbon portreti mutlaqo boshqacha shakllanadi. Ko'pincha jabrlanuvchi o'zining huquqiy bilimsizligi, davlat idoralaridagi byurokratik to'siqlarni yengib o'tish istagi yoki jarayonlarni tezlashtirish maqsadi tufayli korrupsion zanjirga ixtiyoriy ravishda rozi bo'ladi va o'zini qurbon sifatida his qilmaydi. Aynan shu omil korrupsiyaning yashirin (latent) tabiatini nihoyatda kuchaytiradi.

Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashda viktimologik profilaktika tizimini takomillashtirish masalasi chuqur falsafiy ma'noga ega bo'lib, u bevosita inson qadri, adolat va qonun ustuvorligi prinsiplari bilan uzviy bog'liqdir.³ Mutaxassislar tomonidan e'tirof etilganidek, xavfsiz va huquqiy demokratik davlat qurish yo'lida viktimologik profilaktika faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi emas, balki butun ijtimoiy institutlar – oila, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining kompleks hamkorligini talab etadigan jarayondir. "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish va yagona davlat siyosatini maqsadli yo'lga qo'yish uchun eng asosiy huquqiy zaminni yaratib berdi.

Mazkur qonunning 3-moddasida aniq va lo'nda qilib belgilanganidek, korrupsiya – bu shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeyidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etishdir. Qonunchilikdagi ushbu ta'rif nafaqat jinoyatchining harakatlarini, balki nafni "taqdim etuvchi" shaxsning (aksariyat hollarda noiloj qolgan fuqaroning) harakatlarini ham qamrab oladi. Bu esa viktimologik yondashuvning g'oyat dolzarbligini, aholini pora berishga undaydigan omillarni qirqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Davlat rahbarining farmonlariga muvofiq qabul qilingan "Yuksak huquqiy madaniyat - mamlakat taraqqiyoti kafolati" nomli konseptual g'oya aynan shunga qaratilgan. Ushbu konsepsiya aholining barcha qatlamlari – yoshlardan tortib keksalargacha bo'lgan guruhlarining huquqiy savodxonligini oshirishni ko'zda tutuvchi tizimli hamda keng qamrovli huquqiy targ'ibot tadbirlarini

tashkil qilish mexanizmini yaratdi. U "shaxs - oila - mahalla - ta'lim muassasasi - tashkilot - jamiyat" zanjiri asosida tizimli uzviylikni ta'minlaydi. Ushbu zanjirda uzilishlarning paydo bo'lishi bevosita huquqiy nigilizmga, davlatga nisbatan ishonchsizlikka va yakunda korrupsiyaviy qurbon bo'lish ko'rsatkichlarining ortishiga olib keladi.

Huquqiy Madaniyat va Yuridik Savodxonlik (Legal Literacy): Xalqaro Tajriba va Milliy Yondashuvlar

Jamiyatda korrupsion munosabatlarning mustahkamlanishi ko'p jihatdan aholining davlat xizmatchilari bilan bo'ladigan munosabatlarda o'z pozitsiyalarini huquqiy tomondan himoya qila olmasliklariga borib taqaladi. "Huquqiy madaniyat" va uning tarkibiy qismi bo'lgan "yuridik savodxonlik" (legal literacy) fuqaroni vijdotsiz mansabdorlarning nayranglariga tushib qolishdan asrovchi asosiy himoya qalqoni hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, adolatga bo'lgan hurmat va savodxonlik zarur, chunki bu narsalar jamiyatda korrupsiyaga umuman o'rin qoldirmaslikka yordam beradi; har bir fuqaro o'z huquq va burchlarini tushunib, huquqbuzarlikka nisbatan jiddiy va qat'iy munosabat ishlatsagina, profilaktika o'z samarasini beradi. Aholining huquqiy savodxonligini yuksaltirish, davlat xizmatchilarining ham, ochiq xizmatlardan foydalanuvchi oddiy xalqning ham bir xil qoidalarga bo'ysunishini ta'minlashni ko'zda tutadi.

Huquqiy savodxonlik muammosi nafaqat O'zbekistonning, balki ko'plab rivojlanayotgan davlatlarning markaziy muammosidir. Xorijiy olimlar va xalqaro institutlarning tadqiqotlari ushbu masalaning turli qirralarini ochib bergan. Jumladan, Indoneziya misolida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki (Blair et al., 2021; Nagin & Telep, 2020), huquqiy savodxonlik o'ta past bo'lgan jamiyatlarda faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarni (masalan, politsiyani) tergov qilishga o'rgatish yo'nalishidagi islohotlar kutilgan natijani bermaydi. Chunki politsiya organining kuchi cheklangan va u jamiyatning barcha qatlamlarigacha yetib bora olmaydi. Agar huquqiy ta'limni kengaytirish islohotlari olib borilmasa, faqat tor guruhlargina davlat himoyasidan foydalanadi xolos. Shuning uchun tadqiqotlar fuqarolik jamiyati institutlari (masalan Indoneziyada Senkom Mitra Polri kabi guruhlar) bilan politsiyaning uzviy hamkorligi o'quv dasturlarini aholi orasida keng yoyishga va inklyuzivlikni ta'minlashga ijobiy ta'sir ko'rsatishini e'tirof etadi. Shundagina ma'muriy munosabatlarda (jumladan ruxsatnomalar, bojlar undirish va jarimalar tortish kabi amaliyotlarda) qing'irliklar ommaviy xabar berish (public reporting) hisobiga bartaraf qilinadi va bu butun jahon amaliyotidagi ilg'or boshqaruv usuli hisoblanadi.

Yana bir muhim xalqaro yo'nalish bu "huquqiy imkoniyatlarni kengaytirish" (legal empowerment) nazariyasidir. Ziddiyatli va rivojlanayotgan hududlarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, ba'zida "eng ilg'or tajriba" (best practice) dan ko'ra mahalliy sharoitlarga mos keladigan "eng mos yechim" (best fit) tamoyili ko'proq ish beradi. "Huquqiy imkoniyatlarni kengaytirish" o'z ichiga avvalo huquqiy xabardorlik kampaniyalarini oladi. Lekin quruq xabardorlik yetarli emas. Xabardor bo'lgan xalqqa o'z huquqlarini talab qilish imkoniyati berilishi kerak — bu imkoniyat ixtiyoriy faoliyat olib boruvchi yuridik xizmatlar (pro bono lawyers), jamiyatdagi ijtimoiy huquqshunoslar (community paralegals) hamda universitetlar qoshidagi yuridik klinikalar kabi huquqiy yordam instrumentlari (legal aid) orqali amalga oshiriladi. Ushbu zanjir bevosita huquqlarning amalga oshirilishi (rights enforcement) bilan, ya'ni sudlar, ombudsman, milliy inson huquqlari institutlari va muqobil nizolarni hal qilish markazlari bilan yakun topadi.

Huquqiy yordam tushunchasi bo'yicha yana bir muvaffaqiyatli xalqaro tajriba Janubiy Afrika va Livan kabi davlatlarda kuzatilgan bo'lib, unga ko'ra jamoat tashkilotlari (masalan PAS tashkiloti) oddiy aholiga, ayniqsa tergov ostida saqlanayotgan mahbuslarga, xotin-qizlarga va boshqa himoyasiz

qatlamlarga bepul huquqiy xizmat ko'rsatgan. Ushbu xizmat asosan "o'z-o'ziga yordam berish" (self-help) falsafasiga quriladi, ya'ni ularga qanday qilib garov puliga ariza yozish, mudofaani mustaqil olib borish va guvohlarni so'roq qilish tartiblari o'rgatiladi.¹¹ Bu kabi paralegal yordam tizimi aholining o'ta ehtiyojmand qismini turli xil tovlamachi yoki poraxo'r xodimlar tomonidan qo'rqitilishidan va moddiy manfaat undirilishidan asrab qoladi. O'zbekiston Respublikasida ham adliya organlari tizimida davlat hisobidan bepul yuridik yordam ko'rsatish institutlari kengayib bormoqda, biroq ularning qamrovini barcha qishloq tumanlari va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlariga yetkazish viktimologik profilaktikaning zaruriy shartidir.

Aholining sud va adliya tizimiga ishonchini oshirish, pirovard natijada huquqiy madaniyatni yangi bosqichga olib chiqish uchun tizimli chora-tadbirlar qatoriga sud binolarida shikoyat va taklif qutilarini o'rnatish, fuqarolarni politsiya yoki boshqa rasmiylarning noqonuniy xatti-harakatlari haqida bevosita sudlarga shikoyat qilishga undovchi muhitni shakllantirish muhim hisoblanadi.¹² Xalqaro BMT standartlari ochiqlik, sud ishlarini avtomatlashtirilgan holda qayd etish, axborot texnologiyalaridan (IT) keng foydalanish, shuningdek, advokatlik to'lovlarini tartibga solish orqali jinoyat qurbonlari uchun kompensatsiya olishni qulaylashtirishni tavsiya qiladi. Aholiga yuridik ta'lim berish faqatgina maktab va oliygohlardagi ma'ruzalar bilangina cheklanmay, balki xalqqa ularning haq-huquqlarini, shikoyat qilish mexanizmlarini vizual tarzda va elektron portallar orqali doimiy tarzda eslatib turish orqali haqiqiy (legal literacy) darajasiga erishiladi.

